

המרכז הלאומי לגבורה ולהנצחה בהר איתן

בשנת 1980 החליטה ממשלת ישראל על הקמת מרכז לאומי לגבורה ולהנצחה בהר איתן שליד ירושלים (להלן - המרכז). בשנת 1991 החליטה הממשלה, כי הקמת המרכז תעוגן בחוק, שייקרא "חוק הר איתן -- המרכז הלאומי לגבורה ולהנצחה". בהמשך, התקבלו בממשלה החלטות אחרות הנוגעות להקמת המרכז, וביניהן החלטה לעכב את עיגון הקמת המרכז בחוק. מהחלטות אלה עולה לכאורה ספק בדבר כוונות הדרג המדיני לעמוד מאחורי ההחלטה העקרונית להקים את המרכז.

הקמת מוזיאונים ואנדרטאות הינה אחת הדרכים העיקריות להנצחת פרקים במאבק על תקומת מדינת ישראל. עד היום הוקמו בארץ כשלושים מוזיאונים, שעניינם נושאי צבא, ביטחון והנצחת הנופלים בשירות העם והמדינה; וגם בעצם ימים אלו נמשכת פעילות זו. חלק מהמוזיאונים פועלים מטעם משרד הביטחון, כגון מוזיאון ההגנה, מוזיאון האצ"ל, מוזיאון הלח"י, מוזיאון בתי האוסף בתל אביב ובית השומר בכפר גלעדי; שאר המוזיאונים הוקמו כתוצאה מיזמה של החילות והיחידות השונים או של בוגריהם, אשר ביקשו להנציח את חלליהם ואת פעילותם המיבצעית. עם אלה נמנים: מוזיאון חיל האוויר בחצרים, ואתרי הנצחה נוספים - לשריון בלטרון, למודיעין בגלילות, לחיל הים בחיפה, לצנחנים בגבעת התחמושת, לגולני בצומת גולני ולגבעתי במצודת יואב. ישנם גם מוזיאונים מקומיים, כמו חצר תל חי ובית טרומפלדור בתל יוסף. מלבד המוזיאונים, הוקמו גם כ-1,100 אנדרטאות לנופלים.

בשנות ה-70, בטרם הוקמו מרבית המוזיאונים ואתרי ההנצחה, הציעה המועצה הציבורית להנצחת החייל להקים מפעל מרכזי להנצחת חללי מערכות ישראל. הצעה זו התבססה על חזונו של דוד בן גוריון משנות ה-50 - הקמת מוזיאון צה"ל בירושלים.

בשנת 1978 קיבלה ועדת השרים לסמלים ולטקסים החלטה, ובה נקבעו יעדי המפעל שעיקרם: המחשת גבורת עם ישראל, שחרורו הלאומי, ריבונותו, ביטחונו, שחזור קרבות, הנצחת חללי המערכות ומרכז לפעילות חינוכית ולתיעוד בנושא הגבורה וההנצחה. עוד נקבע במסגרת החלטה זו, כי רשויות ההנצחה הממלכתיות לא יעודדו הקמת אנדרטאות חדשות.

כאמור, בשנת 1980 קיבלה הממשלה, בראשות מנחם בגין ז"ל החלטה להקים את המרכז הלאומי לגבורה ולהנצחה (המרכז) בהר איתן הנמצא ליד ירושלים. שטח האתר משתרע על כ-4,600 דונם, ומיקומו מאפשר תצפית על ירושלים ועל אתרי קרבות שהתחוללו סביבה. בהחלטה הוגדרו מטרות המרכז, הדומות בעיקרן ליעדים, כפי שנקבעו בשנת 1978. באותה החלטה, משנת 1980, הוגדרה גם התקופה המיועדת להנצחה - מתקופת התנ"ך ועד ראשית התחדשות התחייה בארץ, וכן התקופה של טרום הקמת המדינה, הקמתה, והמערכות מאז הקמתה.

החלטת הממשלה הביאה בשנת 1983 להקמת עמותה - "הר איתן - המרכז הלאומי לגבורה ולהנצחה" (להלן - העמותה), אשר תקדם את הקמת המרכז¹. מטרות העמותה, כפי

¹ בשנת 1984 שינתה העמותה את שמה ל"הר איתן - המרכז הלאומי למערכות ישראל". על פי תקנון העמותה, חלק מחבריה, לרבות יושב הראש, מתמנים על ידי ראש הממשלה ועל ידי שר הביטחון; כמו כן משתתפת המדינה במימון התפעול השוטף של העמותה ובמימון הקמת המרכז. על כן, העמותה הינה גוף מבוקר על פי סעיף 9(5) לחוק מבקר המדינה, התשי"ח-1958 [נוסח משולב].

שבאות לידי ביטוי בתקנון העמותה, הינן להנציח את גבורת ישראל בארץ ישראל למען ארץ ישראל ולהנציח את הנופלים. בשנת 1987 אישרה המועצה הארצית לתכנון ולבנייה שבמשרד הפנים את תכנית המתאר המחוזית למחוז ירושלים עבור אתר ההנצחה בהר איתן.

בשנת 1991 החליטה הממשלה, בראשות יצחק שמיר, לעגן בחוק את הקמת הר איתן - המרכז הלאומי לגבורה ולהנצחה (להלן - חוק הר איתן); החוק יקבע, בין היתר, שהממשלה תשתתף במחצית התקציב למימון הקמת המרכז. ראש הממשלה, שר האוצר ושר הביטחון יהיו השרים הממונים על ביצוע החוק (להלן - השרים הממונים), ואילו על שר המשפטים הוטל להגיש תזכיר חוק לביצוע ההחלטה.

בשנת 1993 הכין משרד המשפטים תזכיר חוק הר איתן, אך התזכיר לא הגיע לכדי טיוטת חוק ולא הובא לאישור הממשלה. שר המשפטים פנה לראש הממשלה בבקשה לעמוד בהתחייבות הנובעת מהחלטת הממשלה ולהעלות את החוק לאישור, או לחלופין - לבטל את ההחלטה בדבר חקיקת החוק. כתוצאה מכך, החליטה הממשלה בראשות יצחק רבין ז"ל, באוגוסט 1995, "לעכב את יישום ההחלטה לעגן בחוק את הקמת הר איתן ואת ההחלטה להטיל על שר המשפטים להגיש לממשלה תזכיר חוק בנושא".

בחודשים פברואר-נובמבר 1996 ערך משרד מבקר המדינה ביקורת בנושא הקמת המרכז. הביקורת נערכה במשרדי העמותה ובמשרד הביטחון. בדיקות השלמה נערכו במשרד האוצר, במפקדת קצין החינוך והגדנ"ע הראשי שבצה"ל ובמינהל מקרקעי ישראל. כמו כן התקיימו פגישות עם בעלי תפקידים שונים המעורבים בנושא זה, בין היתר - עם מי שניהל כיועץ הכלכלי לראש הממשלה, עם מנהלי מוזיאונים חיליים ועם אנשי ציבור הנוגעים בנושא. הביקורת נערכה בעקבות ויכוח שהתעורר בקרב הציבור בדבר עצם הצורך בהקמת מרכז כזה, נוכח מפעלי ההנצחה שכבר הוקמו ונוכח עלותו הגבוהה הצפויה. במהלך הביקורת נבחנו גם היבטים מסוימים בפעילות העמותה בתחומי המינהל והארגון הנוגעים להקמת המרכז; בהם לא הועלו ליקויים.

עיקרי התפיסה המוזיאלית

המרכז שבהר איתן מתוכנן להיות ה"צלע השלישית" במשולש התייעוד של ההיסטוריה היהודית, הכולל את בית התפוצות וסיפור העם היהודי בגלות; את יד ושם, המנציח את זיכרון העם היהודי שהושמד במלחמת העולם השנייה; ואת המרכז בהר איתן, שידגיש את גבורת העם ואת התחייה בארץ ישראל. המרכז ינציח את כל הנופלים במערכות ישראל, שבמותם הבטיחו את תקומתה של מדינת ישראל ואת קיומה.

המרכז מיועד להיות אחד האתרים העיקריים, שבהם יבקרו ישראלים ותיירים, וכפי שהוא מתוכנן היום, יהיו בו ארבעה נדבכים, כלהלן:

ההנצחה

במרכז שבהר איתן יונצחו כלל הנופלים במערכות ישראל, לרבות הנופלים בתקופת "טרם המדינה". בכך יתבטא השוני בינו לבין אתרי ההנצחה השונים ברחבי המדינה, המנציחים רק כ-12,000 מתוך כ-19,500 חללי מערכות ישראל. שמות הנופלים יחקקו על עמודי אבן במסלול הסובב את המוזיאון. מסלול זה יוצב, מבחינה כרונולוגית, במקביל למערכות שיוצגו במוזיאון. כן יוקם מאגר מידע ממוחשב על הנופלים, שיעמוד לרשות הציבור.

המכלול המוזיאלי

המכלול המוזיאלי יציג היבטים מרכזיים בנושא צה"ל ומאבק העם בישראל על קיומו. התקופה אשר תוצג תשתרע מראשית ההתיישבות הציונית ועד ימינו. הצגת התקופה הקדומה, לרבות תקופת התנ"ך, תצטמצם לכדי אזכור אירועים היסטוריים, אשר התרחשו באותם המקומות שבהם נערכו מערכות ישראל. במוקד המוזיאון יהיו האדם והחברה בישראל כתשתית לכוח הלוחם, שהוא צבא העם. האוריינטציה של התצוגה תהיה חינוכית.

צה"ל יוצג בראייה לאומית כוללת. יושם דגש על הלוחם ועל הקשר בינו לבין החברה בישראל, וזאת להבדיל מהמוזיאונים האחרים, שגישתם ממוקדת בעיקר בהצגת הארגון עצמו (בדרך כלל החיל), תולדותיו, פעילותו המיבצעית, הצגת כלי הנשק, והנצחת לוחמיו שנפלו.

בתצוגה ישולבו אמצעים טכנולוגיים מתקדמים, כגון וידאו, מולטימדיה, מחשוב ומערכות אינטראקטיביות שונות.

מרכז מידע

נוסף על מאגר המידע הנוגע לנופלים, יהיה באתר גם מרכז מידע על מערכות ישראל, התצוגות והמידע הקיימים במוזיאונים אחרים וכן ספריית עיון ומחקר בנושא מערכות ישראל.

קריית חינוך לצה"ל

במרכז מתוכננת להיבנות קריית חינוך עבור צה"ל, שתכלול חדרי הרצאות, אודיטוריום ואכסניה. על פי התכנית, יקוימו בקריה זו סדרות חינוך, ימי עיון וכד'.

התקדמות הפרויקט

באוגוסט 1988 אישרה הנהלת מינהל מקרקעי ישראל (להלן - ממ"י) הרשאה לתכנון של האתר למשך שלוש שנים עד לספטמבר 1991. מאז פנתה העמותה מדי שנה לממ"י, על מנת לאשר מחדש את ההרשאה. ההרשאה האחרונה ניתנה במאי 1994, ותוקפה פג במאי 1995. במאי 1995 החליטה ההנהלה המורחבת של ממ"י לא לאשר את המשך ההרשאה לתכנון שניתנה לעמותה, והורתה להעביר את המשך הטיפול בבקשה להרשאה לגורמים הרלוונטיים בממ"י, שיפעלו מול מערכת הביטחון (ראה בעניין זה גם בהמשך).

במקביל לפעילות זו, עסקה העמותה בקידום ההיבטים העיצוביים והתכנון המוזיאלי של המרכז. מאוקטובר 1993 ועד פברואר 1996 נבחרו בעלי המקצוע הדרושים לתכנון ולעיצוב הפרויקט, וביניהם המעצבים והאדריכלים, שעלות שכרם הכוללת מוערכת בכ-3.3 מיליון דולר. פריסת התשלומים נעשית בהתאם להתקדמות הפרויקט, ומותנית בעיקרה בהתקדמותו.

המערך הכספי

תקציב ההקמה

על פי החלטת הממשלה משנת 1991, תשתתף המדינה במחצית מימון ההקמה לאחר שהתקציב, שייוחד לנושא, יאושר על ידי השרים הממונים. המחצית השנייה להוצאות ההקמה תמומן מתרומות. ההערכה הכללית של היועץ לאדריכלות של העמותה, ממאוס 1991, קבעה שעלות הקמת המרכז תסתכם ב-80 מיליון דולר. על פי הערכה זו, המימון באמצעות תקציב המדינה יעמוד, אפוא, על 40 מיליון דולר.

ביוני 1992 אישר שר האוצר דאז, יצחק מודעי, בפני העמותה את החלטת הממשלה בדבר עיגון הקמת הר איתן בחוק. שר האוצר הוסיף, כי בהחלטה גם נקבע שהממשלה תשתתף במחצית עלות הקמת המרכז, וכי מימון ההקמה יתפרס על פני שמונה שנים החל בשנת 1992, כלומר חמישה מיליון דולר בשנה, וזאת לאחר שהשרים הממונים יאשרו את תקציב הקמת המרכז. תקציב זה נכלל במסגרת תקציב האוצר, וזאת מאחר שראש הממשלה יצחק רבין קבע, כי הוא לא ייכלל במסגרת תקציב הביטחון.

משרד מבקר המדינה מעיר, כי בתיעוד שבידי העמותה לא נמצא שהשרים הממונים אישרו את תקציב הקמת המרכז.

עד 1996 נוצל בכל שנה רק חלק קטן מהתקציב השנתי המתוכנן - חמישה מיליון דולר - וזאת בהתאם להתקדמות בתכנון ולמשאבים שנדרשו לשם כך. להלן טבלה המראה את הנתונים הנוגעים לביצוע התקציב, כפי שהתקבלו ממשרד האוצר (במחירי 1996):

שנה	ביצוע (באלפי ש"ח)
1992	830
1993	3326
1994	3154
1995	*5922
1996	*3000

* בשנת 1995 חל גידול בהוצאות, עקב התקדמות הפרויקט

והוצאות בגין השקעות בתכנון ובעיצוב.

** תקציב מתוכנן.

במסגרת הביקורת התברר, שהאומדן שניתן בשנת 1991 לא התבסס על תחשיבים מדויקים, אלא היה בבחינת הערכה כללית בלבד, ללא התייחסות למרכיבים שייכללו במרכז ולעלות כל מרכיב, לרבות עלות מ"ר לבנייה, לתצוגה ולהנצחה. הערכה כזאת עלולה להביא למצב, שבו יוחלט שלא לחרוג מהמסגרת התקציבית שנקבעה, ועל כן יהיה צורך לצמצם את התכניות הכוללות של המרכז, או להחליט לעמוד בתכניות, ואז יהיה צורך בהגדלת התקציב.

עוד התברר, כי אמנם נקבע שעלות הקמת המרכז תסתכם ב-80 מיליון דולר, אולם לא נקבע מהו מועד הבסיס לחישוב סכום זה, שכן קיים פער בין ערך הדולר בשנת 1991 לערכו בשנת 1996.

בפועל החליטה העמותה שלא לחרוג ממסגרת 80 מיליון הדולר שנקבעה, כשסכום זה צמוד למדד תשומות הבנייה ממאי 1991 - כ-100 מיליון דולר בעת עריכת הביקורת. החלטה זו הביאה בהכרח לצמצום היקף הפרויקט: שטח האתר צומצם ב-10%; ואין מסגרת זו כוללת מרכיבים אשר התוספו במהלך השנים לתכנית המקורית של המרכז, כמו הקמת קריית חינוך עבור צה"ל, ובניית אולם הקרנה מיוחד. עבור מרכיבים אלו יידרש מימון נפרד, נוסף, שמקורותיו טרם נקבעו.

עוד יש לציין, כי אומדן העלויות אינו כולל תשלומים עבור מסים שונים. בהתייחסותה מאוגוסט 1996 לממצאי הביקורת, הודיעה הנהלת העמותה למשרד מבקר המדינה, כי סוגיה זו נמצאת בדין ודברים עם שר האוצר. בהתבסס על החלטת הממשלה משנת 1991, שבה נקבע, כי למרכז

ייתכן פטור ממסים כפי שיאושר על ידי שר האוצר, מבקשת העמותה שדינה לצורך מיסוי יהיה כ"דין המדינה", אולם משרד האוצר טרם הכריע בנושא.

מימון התפעול והאחזקה

בביקורת עלה, כי לא קיימת תכנית לאופן מימון התפעול השוטף של המרכז לאחר הקמתו. ההערכה היא, שעלות התפעול והאחזקה של תצוגה מסוג זה, שהינה בעלת אופי טכנולוגי-אינטראקטיבי, הינה גבוהה מעלות התפעול והאחזקה של תצוגה סטטית. הנהלת העמותה הבהירה, כי מימון התפעול השוטף יבוא מכספי התרומות שיגויסו, מהכנסות ממכירת כרטיסי כניסה למוזיאון (כניסה לאתר ההנצחה בלבד תהיה פטורה מתשלום) ומתוך תקציב המדינה, אם האתר יוכרז כאתר הנצחה ממלכתי כפי שהעמותה מבקשת. להערכת הנהלת העמותה, יבקרו במרכז כמיליון מבקרים בשנה לפחות. משרד מבקר המדינה העיר, כי טרם נקבעה הערכה של ההכנסות הצפויות. כמו כן, לא קיימת תחזית לגובה השתתפות המדינה בתפעול המרכז. בספטמבר 1996 הודיע משרד האוצר למשרד מבקר המדינה, כי אם יש כוונה שהמדינה תישא בתפעול השוטף של המרכז בהיותו אתר הנצחה ממלכתי, יש להביא בקשה זו לידיעת הממשלה. לדעת משרד מבקר המדינה, אי-הוודאות בנוגע לאופן מימון התפעול השוטף, עלול ליצור מצב, שבו לאחר הקמתו של המרכז יתגלו קשיים באחזקתו ובתפעולו, או לחלופין, יהיה על המדינה לכסות פערי עלות אלו, בלא שהיתה כוונה לעשות כן.

מימון הקמת קריית חינוך עבור צה"ל

כאמור, על פי התכנית, עתיד המרכז לכלול גם הקמת קריית חינוך עבור צה"ל, ובה: אודיטוריום, חדרי לימוד והרצאות, אכסניה וכד'. המרכז ישמש את צה"ל לעריכת ימי עיון, סדרות חינוך, טקסים ועוד. משום כך, במהלך השנים האחרונות ליווה קצין החינוך והגדנ"ע הראשי (להלן - קחג"ר) את הפרויקט ותמך ברעיון.

משרד מבקר המדינה העלה, כי על פי התכנון של העמותה, אמור צה"ל לממן את הקמתה של קריית החינוך שבמרכז. עובדה זו לא היתה ידועה לצה"ל עד לעריכת הביקורת, ותגובת קחג"ר, כפי שנמסרה לנציגי משרד מבקר המדינה היתה, כי הכוונה מלכתחילה לא היתה שצה"ל יבנה את קריית החינוך מתקציבו; הוא רק התבקש על ידי העמותה לאפיין את דרישותיו מקריית החינוך. קחג"ר הוסיף, לפי מה שנמסר, שאם תכנית זו אכן תיכלל במסגרת סדרי העדיפויות של צה"ל, יהיה על צה"ל לתקצבה בנפרד. להערכתו, בתנאים אלו, שבהם על צה"ל לשאת במימון הקמת הקריה החינוכית - אילוצים תקציביים לא יאפשרו את הקמתה. הנהלת העמותה הודיעה לנציגי משרד מבקר המדינה, כי בתכנית המקורית של המרכז לא נכללה הקמת קריית חינוך עבור צה"ל, וכי העמותה החליטה על הוספת מרכיב זה מאוחר יותר. מסיבה זו לא נכללה קריית החינוך במסגרת אומדן העלויות של הקמת המרכז. עוד הוסיפה הנהלת העמותה, כי לדעתה רצוי להקים קריית חינוך עבור צה"ל במרכז, אולם גם אם יוחלט שלא להקימה, ניתן יהיה לקיים פעילות חינוכית צבאית במקום. כמו כן הודיעה הנהלת העמותה, שהמשא ומתן עם צה"ל בנושא טרם החל, ואם יוחלט להקים את קריית החינוך, צה"ל יישא רק בחלק ממימון ההקמה; טרם נקבע מי יישא ביתרת המימון.

בהערותיו מספטמבר 1996 לממצאי הביקורת הודיע צה"ל למשרד מבקר המדינה, כי העובדה שקריית החינוך אינה נכללת בתכנון המעודכן של המרכז, אכן לא הובאה לידיעת קחג"ר, אך עם זאת, עמדתו העקרונית, התומכת בהקמת המרכז, בעינה עומדת.

התקציב השוטף

הפעילות השוטפת של העמותה מומנה מאז שנות ה-80 מתוך תקציב הביטחון, והיא אינה כלולה במסגרת התקציבית של הקמת המרכז. הוצאות אלו כוללות עלות שכירות המשרדים שבהם פועלת העמותה, תשלום עבור הוצאות שוטפות ותשלום שכר למנכ"ל העמותה ולמזכירה. בין השנים 1984 ל-1991 השתתף משרד הביטחון במימון ההוצאות השוטפות של העמותה בסכום שנתי שנע בין 214,000 ש"ח בשנת 1984 ל-270,000 ש"ח בשנת 1991. מאז שנת 1992 גדל תקציב זה לכדי למעלה מ-500,000 ש"ח, בעיקר בעקבות תשלום גמלאות למנכ"ל שפרש; ובשנת 1995 עמד התקציב על 570,000 ש"ח (הסכומים במחירי דצמבר 1995).

תרומות

כאמור, מחצית מימון הקמת המרכז מיועד להיות מגויס באמצעות תרומות. מאז קבלת ההחלטה על הקמת המרכז בשנת 1991, גייסה העמותה מתורמים סכום שווה ערך לכ-2.8 מיליון דולר בלבד. עד 1996 לא נעשה שימוש בכספים אלו. בדצמבר 1996 הודיעה העמותה לנציגי משרד מבקר המדינה, כי במהלך 1996 נעשה שימוש בכ-500,000 דולר מכספי התרומות.

העמותה נתקלת בקשיים בגיוס תרומות נוספות, עקב שתי סיבות עיקריות:

(א) כאמור לעיל, אמנם בשנת 1992 היתה בידי העמותה הודעה של שר האוצר יצחק מודעי, המאשרת את החלטת הממשלה בדבר מימון מחצית עלות הקמת המרכז מתוך תקציב המדינה; אולם לאחר שהממשלה דאז התחלפה, פנתה העמותה לשר האוצר החדש, אברהם (בייגה) שוחט, בבקשה לקבל מכתב התחייבות המאשר את כוונות המדינה לשאת במימון מחצית עלויות ההקמה של המרכז. לדעת הנהלת העמותה, היה בהתחייבות כזאת כדי לשכנע תורמים פוטנציאליים ברצינות הפרויקט. אולם, שר האוצר וראש הממשלה יצחק רבין, שניהם גם כשר הביטחון, לא היו מוכנים לתת התחייבות כאמור.

(ב) אין בידי העמותה תכנית תפעולית לגיוס כספים. סמוך למועד סיום הביקורת הקימה העמותה ועדת היגוי, אשר תעסוק בקביעת התכנית לגיוס התרומות ותפעיל את הגיוס עצמו.

בהערותיו מספטמבר 1996 לממצאי הביקורת הדגיש סגן הממונה על התקציבים במשרד האוצר, כי על העמותה יהיה להשלים את התכניות להוכחת יכולת גיוס התרומות ולמימון התפעול השוטף; ללא השלמת תכניות אלו, לא תיתכן התקדמות בביצוע הפרויקט.

מעורבות הממשלה בשנים 1995 ו-1996

נוכח החלטת הממשלה בנוגע למימון הנדרש מתקציב המדינה ואי-הוודאות בכל הנוגע לאופן מימון התפעול של המרכז, פנה שר האוצר לראש הממשלה יצחק רבין במחצית הראשונה של 1995 בהצעה להקפיא את הפרויקט, או לפחות להתנותו בגיוס תרומות ובהשתתפות במימון הקמתו מתרומות אלו. בסיכום של ראש הממשלה מיום 15.8.95 נקבע, כי שר המשפטים יכין הצעת החלטה לממשלה בדבר עיכוב הכנת חוק הר איתן. ראש הממשלה הוסיף, כי בדברי ההסבר להחלטה זו יצוין, שנמסר לעמותה, כי עד 1997 יהיה עליהם לגייס את התרומות למימון מחצית ההקמה, ואם לא יצליחו בכך - יישקל מעמד הפרויקט. כמו כן, הורה ראש הממשלה לממ"י לא לחתום עם העמותה על ההרשאה לתכנון ולפיתוח האתר, אשר תוקפה פג, כאמור, כבר במאי 1995. למחרת, ביום 16.8.95, העביר ראש הממשלה לשר האוצר ולשר המשפטים הנחיה מעודכנת, אשר לפיה אין מניעה לחדש את הסכם ההרשאה של ממ"י עם העמותה; אולם שר

האוצר ערער על החלטה זו. ביום 20.8.95 התקבלה החלטת הממשלה בדבר עיכוב יישום ההחלטה לעגן בחוק את הקמת המרכז הר איתן. במקביל לפעילות זו החליט שר האוצר, כי בשנת 1996 יתקצב משרדו את הקמת המרכז בסכום של שלושה מיליון ש"ח בלבד, לעומת חמישה עד שישה מיליון ש"ח, כפי שהעמותה ביקשה, ואילו את היתרה תממן העמותה מכספי התרומות שכבר גויסו, או שיגויסו בעתיד. כאמור, בשנת 1996 השתמשה העמותה בכ-500,000 דולר מכספי התרומות.

ביום 19.2.96 הורה שר הבינוי והשיכון בנימין בן אליעזר לממ"י לפעול על פי הנחיית ראש הממשלה ושר הביטחון דאז, שמעון פרס, מיום 15.2.96 ולחתום עם הנהלת העמותה בהקדם על המסמכים הנדרשים, כדי לאפשר את תחילת ביצוע עבודות הפיתוח והסלילה בהר איתן. לאחר ששר הבינוי והשיכון העביר הנחיה זו לממ"י, ערער עליה שר האוצר, ובעקבות זאת החליט שמעון פרס ביום 26.2.96 לעכב את ביצוע ההחלטה עד לקיום דיון נוסף בהשתתפות שר האוצר ושר הבינוי והשיכון.

במועד סיום הביקורת, נובמבר 1996, טרם חלה התקדמות בהתקשרות עם ממ"י, זאת כיוון, שכאמור, הנהלת ממ"י סירבה לאשר את הסכם ההרשאה לתכנון ולפיתוח מול העמותה, וכיוון שבמהלך כהונת הממשלה הקודמת, שר האוצר דאז, אברהם (בייגה) שוחט, התנגד לקידום הפרויקט ולהשקעות נוספות בו מתוך תקציב המדינה.

ההתנגדויות להקמת המרכז

מאז שהוחל בקידום הפרויקט באופן מוחשי, הלכו וגברו הקולות הקוראים לבטלו, בטענה שאין למדינת ישראל צורך במפעל יומרני כזה. ההתנגדות מבוססת לא רק על העובדה שעל המדינה לשאת בחלק ניכר מעלות ההקמה והתפעול של המרכז, אלא גם על סיבות נוספות ולהלן עיקריהן:

1. יש העומדים על הכפילות שתיווצר עם הקמת המוזיאון בהר איתן לצד מוזיאונים אחרים הקיימים כבר - כאשר העלה בן גוריון לראשונה את רעיון הקמת מוזיאון צה"ל, לא היו במדינת ישראל מוזיאונים שעסקו בהנצחה. במשך השנים שחלפו מאז, הוקמו, כאמור, כשלושים מוזיאונים וכ-1,100 אנדרטאות ואתרי הנצחה. הקמתם של אתרים אלו באה לענות הן על הצורך הרגשי לזכור ולהנציח והן על הרצון לחקור ולתעד. גם בימים אלו ממשיך מפעל ההנצחה להתרחב ולהתחדש; כך למשל, מוקם מוזיאון הפלמ"ח², מורחב המוזיאון שבגבעת התחמושת (בתקציב של 10 מיליון דולר - מחציתו מתוך תקציב המדינה), מורחב מוזיאון חיל הים, וכן ממשיכים בהשקעות ובפיתוח גם במוזיאונים אחרים. כמו כן, על פי החלטת הממשלה מפברואר 1996, הוחלט להקים את "מרכז יצחק רבין". לצד תערוכה וארכיון אשר יציגו את פעילותו, יהיה במרכז יצחק רבין גם מכון ללימודים בנושאי היסטוריה, מדיניות, חברה, כלכלה, תרבות וביטחון של מדינת ישראל, לרבות ספריית עיון ומחקר בנושאים אלו. הקמת מרכז זה תיעשה מכספי תרומות, ותפעולו השוטף ימומן מתקציב המדינה. על אף הייחוד שבמרכז שבהר איתן, ועל אף ההבדלים בינו לבין האתרים הקיימים האחרים, יש בהקמתם ובפיתוחם של המוזיאונים והמרכזים האחרים, על פי עמדה זו, משום כפילות בהתייחס ליעד העיקרי של המרכז - הצגת גבורת עם ישראל, הנצחה, תיעוד ומחקר.

גם מבקר המדינה ציינה בדוח שנתי³ 40, כי מן הראוי שבדיונים על פיתוחם והרחבתם של המוזיאונים הקיימים תילקח בחשבון הקמת המוזיאון המרכזי בהר איתן, וכי בתכנון מוזיאון זה

² בנושא זה, ראה גם בדוח שנתי 45, עמ' כא.

³ הפרק על יחידת המוזיאונים של משרד הביטחון, עמ' 757.

יש לקחת בחשבון את המוזיאונים הקיימים, ולברר היטב מה יתקיים בהם ומה יבוטל. תיאום כזה, צוין אז, יש בו כדי למנוע הוצאות, שתבררנה לאחר מכן כמיותרות. מהתיאור לעיל עולה, שהמלצה זו לא קוימה.

2. טענה אחרת של מתנגדי הרעיון עוסקת בעיתוי להקמת המוזיאון - הקמת המוזיאון מתבצעת, לדעתם, מצד אחד, מאוחר מכדי לענות על הדרישה להצגת מערכות ישראל וצה"ל, משום שבינתיים הוקמו, כאמור, מוזיאונים חיליים חלופיים, ומצד שני - מוקדם מדי, אם הכוונה היא להציג בנאמנות ובאובייקטיביות את ההיסטוריה הצבאית של מדינת ישראל. כך למשל, עלולות להתעורר מחלוקות על אופן ההתייחסות לתרומת המחטורות השונות שפעלו לפני קום המדינה, או לקרבות מסוימים שהתרחשו לאחר הקמתה (למשל, מלחמת יום הכיפורים ומלחמת שלום הגליל). על כן, אם יש מקום להקים מרכז כזה, כדאי להקימו רק בדור הבא, שראיתו ההיסטורית תושפע פחות ממעורבות אישית.

3. יש העומדים על הצורך בהקמת מרכז ללימודי ההיסטוריה הצבאית של מדינת ישראל -- תחום זה אינו מקבל כיום את הדגש הראוי במוסדות האקדמיים; הוא אינו נלמד ונחקר ביסודיות ברמת החינוך בבתי הספר וברמה האקדמית באוניברסיטאות. במרכז שבהר איתן מתוכנן להיבנות מכון לחינוך, מידע ומחקר על מערכות ישראל, כך שיתאפשר חקר מעמיק של התחום והכנת תכניות לימוד. הקמת המכון הינה אחת הסיבות להצדקת נחיצות הקמת המרכז כולו; אולם, מתנגדי הרעיון טוענים שניתן להקים קתדרה כזאת, למשל, באחת האוניברסיטאות, למען אותן מטרות ובעלות נמוכה בהרבה מעלות הקמתו של המרכז.

4. אשר להנצחתם של כ-7,500 חללי צה"ל שלא זכו להנצחה, טוענים המתנגדים להקמת המרכז, כי ניתן להנציחם בדרך ראויה בלא צורך במפעל רחב ויקר כל כך.

התמיכה בהקמת המרכז

תומכי הפרויקט מדגישים בעיקר את העובדה, שמאז שנות ה-50 רעיון הקמת המרכז לא גווע, והממשלות השונות אף החליטו מפורשות על הקמתו. מרכז כזה ינציח את כלל הנופלים במערכות ישראל, יאפשר מחקר שיטתי ומבט כולל על המלחמות ועל הקרבות, ייתן ביטוי לשילוב שבין העם לבין כוחות המגן וצה"ל, ועם זאת לא ימנע מחקר אקדמי מקביל באוניברסיטאות. התומכים טוענים, כי שאלת העיתוי הנכון להקמת המרכז אינה רלוונטית, משום שמאז ומעולם נחקרו מלחמות בכלל ומלחמות ישראל בפרט, גם בדור שבו הן התקיימו, גם על ידי אלה שהיו מעורבים בהן באופן אישי, וזאת בלי לפגוע בתרומה האפשרית הנוספת של הדורות הבאים.

עוד מוסיפים התומכים, ובכללם גם עמותת הר איתן, כי המרכז יציג באופן מקיף וכולל את כל חילות צה"ל, גם אלו אשר אין להם מוזיאון או אתר הנצחה, וזאת תוך שימת דגש על תכנים שונים מאלו המוצגים במוזיאונים הקיימים האחרים.

משרד מבקר המדינה העיר, כי בולטת התופעה של חוסר עקביות וחוסר החלטיות בהחלטות הממשלה השונות: בשנת 1980 ובשנת 1991 - הקמת המרכז, השתתפות במימון ההקמה ועיגון ההקמה בחוק; באוגוסט 1995 - עיכוב יישום חוק הר איתן, לרבות הנובע ממנו בנוגע להשתתפות במימון הקמת המרכז ובנוגע לעיכוב החתימה מול מ"י; בפברואר 1996 - ההנחיה שעל מ"י לחתום על המסמכים הנדרשים לשם קידום עבודות הפיתוח, ומיד בהמשך - עיכובה של החלטה זו. סתירות אלו מצביעות, לכאורה, על העדר כוונות ברורות של הממשלה בנוגע לעתיד המרכז. בשעה שהנהלת העמותה פועלת לקידומו, וזאת על בסיס החלטות הממשלה משנת 1980 ומשנת 1991 להקים את המרכז, החלטות וצעדים מאוחרים יותר של הממשלה מעכבים את

התקדמותו. לדעת מבקר המדינה, על הממשלה להחליט באופן חד-משמעי על גורל המרכז; אם יוחלט שהמרכז אכן יוקם, יש לעשות את כל המתבקש כדי לקדמו, לרבות הקצאת המשאבים אשר עליהם כבר הוחלט, חתימה על המסמכים מול ממ"י, החלטה על מעמד המרכז מבחינת מיסוי, ואף מתן הצהרת כוונות אשר תסייע לגיוס התרומות. אם הממשלה בדעה שאין לתמוך בו, עליה להחליט על כך מפורשות, ולהורות על הפסקה מיידית של כל פעילות הנגזרת מתקציב המדינה. בכך יימנעו השקעות מיותרות וייחסכו תסכול ועגמת נפש מכל המעורבים בפרויקט.

אין חולק שראוי שמדינת ישראל תנציח את מאבקה על עצמאותה וקיומה בארץ ישראל באורח מסודר ובראייה כוללת, וזאת כדי לשמר את פרקי הגבורה אשר הביאוה עד הלום, וכדי לקרב את עברה אל הנוער. יש חשיבות להצגה וללימוד של מערכות ישראל באמצעות הנצחה והדגשת חלקן של צה"ל והכוחות הלוחמים בהווה החברה הישראלית. המרכז בהר איתן אמור להציג מטרות אלו בראייה מערכתית לאומית כוללת לצד הנצחת כלל חללי צה"ל ובהדגש על הקשר בין הנופלים לקיומנו. עם זאת, לדעת משרד מבקר המדינה, הזמן שחלף מאז התקבלה ההחלטה העקרונית על הקמת המרכז, והפעילות המרובה שנעשתה מאז בתחום ההנצחה, מחייבים התייחסות מחודשת, לרבות שקילתן של התנגדויות המועלות נגד הקמת המרכז.

שאלת הקמתו של המרכז בהר איתן מלווה פן רגשי, המקשה על התייחסות אובייקטיבית, כיוון שמדובר בגבורת צה"ל ובשכול. הקושי שבקבלת החלטה חד-משמעית ומחייבת בא לידי ביטוי גם בהחלטות הסותרות שקיבלו ראשי הממשלות והממשלות, והן אשר מעלות, לכאורה, ספק בדבר כוונות הדרג המדיני בנוגע לעתיד המרכז.

לדעת מבקר המדינה, כיוון שתכניות ההקמה, פיתוח התשתיות ותכניות העיצוב מתקדמות, על אף ההחלטות הסותרות שהתקבלו, על שר הביטחון ושר האוצר להעלות את הסוגיה בפני הממשלה, כדי שתחליט בהקדם על עתיד המרכז, בהתחשב בתרומתו לשימור מורשת הקרב הישראלית, לחינוך הנוער ולתרבות הישראלית בכלל, וזאת לצד הערכת העלויות הנדרשות הן להקמת המרכז והן לתפעולו השוטף. לקראת גיבוש ההחלטה על הממשלה להתמודד עם סוגיה עקרונית נוספת והיא - האם יש לרכז את המשאבים והאמצעים באתר הנצחה מרכזי או באופן מבוזר באתרים קטנים, הקיימים, או שיוקמו בעתיד. בהעדר החלטה בשאלה עקרונית זו, נפתח פתח לכפילות בהשקעות ולהוצאות מיותרות.

הקרן לקליטת החייל המשוחרר

ריכוז ממצאים

היחידה להכוונת חיילים משוחררים (להלן - היחידה) פועלת במשרד הביטחון ומרכזת את הטיפול בכל הנוגע להכוונת חיילים משוחררים להכשרה מקצועית, להשכלה ולתעסוקה על ידי מתן סיוע, ייעוץ והסברה. באפריל 1994 חוקק בכנסת חוק